

Karlík, Petr

K problematice optativnosti

In: *Otázky slovanské syntaxe. IV/2, Sborník symposia Aktualizační (pragmatické) složky výpovědi v slovanských jazycích, Brno 6.-9. září 1976.* Grepl, Miroslav (editor). Vyd. 1. V Brně: Univerzita J.E. Purkyně, 1980, pp. 49-52

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/121618>

Access Date: 05. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

PETR KARLÍK (Brno)

K PROBLEMATICE OPTATIVNOSTI

Můj příspěvek se týká optativního postoje mluvčího k propozici. Kladu si otázku, zda optativní postoj představuje jednu z hodnot komunikativně intenčního postoje, jak byl vymezen v úvodním referátu M. Grepem, a zda je tento postoj dále vnitřně diferencován. Řečeno jinými slovy: 1. optativnost chápu jako postoj mluvčího k propozici, 2. chci ukázat, že lze skutečně optativnost chápat za jednu ze základních hodnot komunikativně intenčního postoje (postojové modality), 3. chci naznačit, že na základě analýzy sémantické i výrazové roviny tohoto postoje by bylo možné rozlišovat jednak optativní postoj, při jehož realizaci mluvčí zároveň vyjadřuje svůj citový stav, jednak optativní postoj neemocionální.

Úvodem je třeba podotknout, že pokud byly dosud přací výpovědi v gramatikách vydělovány jako svébytný modální výpovědní typ (v ruské syntaktické tradici se např. přací výpovědi za zvláštní typ většinou neuznávají), bylo tomu tak především pro jejich specifické znaky formální. Rozlišovalo se většinou přání splnitelné a přání nesplnitelné.¹

Vycházíme-li z výrazové stránky, lze skutečně optativnost (stejně jako např. imperativnost) signalizovat tzv. explicitně (postojový predikát je realizován kategoriálním predikátorem), např. *přeji si, aby Petr přišel*, nebo tzv. implicitně (postojový predikát je realizován prostředky lexikálními, gramatickými apod.), např. *kéž by Petr přišel*, přičemž i zde platí podmínka afirmativní formy postojového predikátoru. Je-li totiž postojový predikátor negován, stává se složkou propozice: komunikativně intenční postojovou hodnotu výpovědi *Nepřeji si, aby Ivan přišel* lze explicitně signalizovat kategoriálním predikátorem *konstatuji*, (*že si nepřeji, aby Ivan přišel*).

Při sémantické analýze optativního postoje jsem vzal v úvahu nejen skutečnost, že optativnost nemá denotát (jde tedy o vztah nereferenční), ale i faktory postoje (dimenze ego a nunc) a přihlížel jsem také k ostatním podmínkám realizace optativního postoje, tj. k tomu, co v teorii řečových aktů umožňuje chápat optativní postoj za jeden z ilokučních aktů. Z těchto podmínek jsem se podle Searlovy koncepce² pokusil sestavit pravidla realizace tohoto ilokučního

¹ Mrázek, R., *Syntax přacích vět v ruštině*, Čs. rusistika III, 1958, str. 1—18; tam i další literatura.

² *What is a Speech Act?*, in: Searle, J. R., Ed., *The Philosophy of Language*, Oxford University Press, 1971, str. 39—53; z celého komplexu tzv. externě jazykových podmínek (pragmatických presupozic) si všímám pouze těch, které jsou relevantní právě pro akt „přání“.

aktu, přičemž tato pravidla by měla zároveň zčásti postihnout vztah optativního postoje k ostatním základním hodnotám komunikativně intencního postoje.

Pravidlo 1: *Přání je pokusem mluvčího přimět potenciálního konatele, aby změnil //zachoval jistý „stav věci“.*

Jde o společný rys optativního a imperativního postoje, který oba tyto „volitivní“ postoje odlišuje od konstatace a otázky. Ne neprávem se proto někdy v gramatikách užívá pro věty rozkazovací a práci termínu věty žádací.

Pravidlo 2: *Přání může být vyjádřeno i tehdy, když mluvčí abstrahuje od konatele.*

Pravidlo 3: *Přání může být vyjádřeno bez ohledu na to, zda je v silách konatele děj realizovat.*

Tato pravidla reprezentují základní distinktivní rys odlišující optativní postoj od postoje imperativního. Zatímco imperativní postoj může mluvčí zaujmout pouze k takovému „stavu věci“, jehož změna je realizovatelná, pro vyjádření přacího postoje z tohoto hlediska prakticky neexistují žádné restriktivní faktory.

Pravidlo 4: *Přání může být vyjádřeno i tehdy, je-li fyzická přítomnost adresáta projevu pro mluvčího irelevantní.*

Z tohoto hlediska přání často mává nekomunikativní charakter, tzn. že mluvčí je může pronášet, aniž by měl v úmyslu svůj postoj k propozici někomu sdělit. To je základní rozdíl mezi optativním postojem a jinými postojovými hodnotami (např. otázkou nebo rozkazem) a zároveň také podstatný rozdíl i proti konstataci. Jak ukázal na sympoziu M. Grepl, konstatační postoj předpokládá alespoň pasivní účast příjemce (nebo alespoň předpoklad, že takový příjemce existuje); při optativním postoji naproti tomu mluvčí nemusí s perceptorem vůbec kalkulovat, může prostě — aniž by šlo o jev patologický — pronášet přání mimo zřetel k adresátovi.

Na základě uvedených poznatků je možno vyslovit předpoklad, že optativnost reprezentuje v rámci komunikativně intencního postoje specifický typ, který bychom mohli charakterizovat pomocí sémantických a pragmatických distinktivních rysů [+VOLITIVNOST] (pravidlo 1) a [—KOMPETENCE] (pravidla 2, 3, 4). Domnívám se, že podstata této speciifčnosti spočívá v tom, že s optativním postojem je více nebo méně spojen postoj emocionálně hodnotící.

Tak jako u jiných typů komunikativně intencního postoje lze i v rámci postoje optativního rozlišovat několik sémantických hodnot, a to nikoliv pouze intuitivně, ale na základě jejich objektivizace na rovině výrazové. Tyto hodnoty, jak ukážeme dále, jsou veskrze kategoriemi emocionálnosti, což také podporuje možnost chápat optativnost jako komunikativně intencní postoj s obligátním emocionálním elementem. Explicitní notace jednotlivých hodnot optativního postoje tedy obsahuje dva postojové predikátory: predikátor intencního postoje *přeji si, aby* a predikátor emocionálního postoje (signalizující emocionální hodnotu optativního postoje).

Na základě mých pozorování lze předběžně rozlišovat následující hodnoty optativnosti, jež se v češtině v rovině výrazu liší a výrazně signalizují:

1. Touha

Jde o optativní postoj, kdy mluvčí považuje realizaci propozice za objektivně možnou a byl by rád, kdyby se stav věcí změnil // zůstal zachován. Explicitně by bylo možno tuto hodnotu optativnosti signalizovat: *přeji si, aby Petr přišel, a byl bych rád, kdyby se tak stalo*. Implicitně je tato hodnota v češtině vyjadřována konstrukcí partikule + indikativ / kondicionál přítomný.³ Např.: *Kéž by se Sparta v té lize udržela!, Bodejť by dala chvílku pokoj., Ať už nám konečně naprší!*

Tato hodnota optativního postoje se často vyjadřuje také konstrukcí *kdy* + kondicionál přítomný, obvykle v souvýskytu s partikulí *aspoň* nebo modálním slovesem *chtíti*. Srov. např.: *Bože, kdyby aspoň jednou pořádně zakřičel!, Kdyby chtělo letos napadnout dva metry sněhu! Kdyby mi dal chvílku pokoj!*

Méně výrazná je signalizace touhy mluvčího konstrukcí *a* + kondicionál přítomný.⁴ Poněvadž tato forma má poměrně široký invariantní význam, často se v této své funkci spojuje s partikulí *už* (signalizující zároveň netrpělivost mluvčího) nebo *jen* (vyjadřující odstín limitativní). Srov. např.: *Už aby byl ten cirkus pryč!, Jen aby měl u sebe tu knihu!, Už aby tady byl!*

Charakteristickým rysem těchto konstrukcí je to, že jednoznačně optativní význam mají pouze za předpokladu, že není v kompetenci konatele, aby děj realizoval. V opačném případě (a je-li navíc adresát identický s konatelem) nabývají významových hodnot postoje imperativního. Srov.: *Kdybys mlčel!, Aby sis pospíšil!, Kdybys jedl rychle!*

Touha mluvčího bývá také nezřídka vyjadřována infinitivem: *Mít tak mnoho peněz!, Uhodnout šest šťastných čísel!, Žít tak někde v horách!*

2. Lítost

Jde o optativní postoj, kdy mluvčí ví, že propozice není objektivně splnitelná. Vyjadřuje tak zároveň svou lítost nad tím, že se to, co by si ze svého hlediska přál, neuskutečnilo nebo uskutečnit nemůže. Explicitně lze tuto hodnotu optativnosti signalizovat: *přeji si, aby nezmeškal vlak, a lituji, že se tak stalo*. Implicitním prostředkem signalizace této hodnoty v češtině je konstrukce partikule + indikativ / kondicionál minulý. Srov. např.: *Ach, kéž by byl býval nezmeškal vlak!, Kéž by mi byl pomohl!, Kdybys byl býval alespoň trochu rozumnější!*

Tato hodnota je však také vyjadřována konstrukcí partikule + indikativ / kondicionál přítomný, pokud nemůže být propozice v aktuálním světě pravdivá. Srov. např.: *Kéž bych měl tři ruce., Kdyby tak Ivana byla kluk!*

Často je lítost mluvčího vyjadřována také tzv. osamostatnělou větou vedlejší s partikulí *že*. Pro tyto konstrukce je charakteristické výrazně pomalejší tempo výslovnosti. Srov. např.: *Žes včera nepřišel., Hrom do toho, že mě to nenapadlo dřív!, Že jsem se nenarodil v 15. století!*

³ Příkladním se k názoru M. Grepla a R. Mrázka, že na úrovni syntaktického popisu jazyka je třeba chápat tyto konstrukce za „větňný“ modus.

⁴ Na výrazný rozdíl mezi konstrukcemi *aby pracoval* a *kdyby pracoval* upozornil R. Mrázek; srov. Mrázek, R., *Modus verbi v češtině z hlediska morfologie a syntaxe*, SbPFFBU 17, A 16, 1968, str. 25–35.

⁵ Austin, J. L., *How to Do Things with Words* (ed. J. O. Urmson), London—Oxford—New York 1962, str. 159.

3. Obava

Jde v podstatě o optativní postoj — přání, aby nenastal jev pro mluvčího nežádoucí. Explicitní notace vypadá následovně: *přeji si, aby neprobudil Ivánka, a bojím se, že se tak může stát*. V češtině je základním implicitním prostředkem signalizace této emocionální hodnoty optativnosti konstrukce *a + kondicionál přítomný* v souvýskytu s partikulí *tak* a zároveň obligátní transpozicí afirmace a negace. Srov. např. obavnou výpověď *Aby tak byli doma!*, kterou nejspíš pronese zloděj, a výpověď *Aby tak nebyli doma!*, kterou pronese slušný host. Příklady: *Aby sis tam tak zlomil nohu!*, *Abychom to tak všechno dělali nadarmo!* *Aby se tak nachladil!*

4. Zlost

Realizace výpovědi s významem přání ze vzteku je motivována výhradně citovým stavem mluvčího, jeho zlostí, vztekem, že proběhl nějaký jev, který byl z jeho hlediska nežádoucí. Zdá se, že u těchto výpovědí je zcela potlačen komponent sémantický (propozice) a realizuje se toliko emocionálně hodnotící frazeologismů a je prakticky nemožné provést jejich explicitní notaci. Srov. např.: *Čert aby tě vzal!*, *Bodejť by tě husa kopl!*, *Hrom aby do toho praštil!*, *Bodejť by vás, vy mládenci, čerti vzali!*

Poněkud jiný typ optativnosti představují ty přací postoje, které Austin řadí do kategorie behabitivu.⁵ Pro tyto typy optativního postoje je typické především to, že jejich realizace předpokládá vždy fyzickou přítomnost adresátovu. Je tomu tak proto, že tyto přací postoje reprezentují společenský ilokuční akt a jejich realizace je povýtce motivována společenskou konvencí. Dominantní role společenské konvence se odráží především v okolnosti, že zde na rozdíl od předcházejících typů optativního postoje nemusí být splněna podmínka „upřímnosti“: mluvčí může někomu něco přát, aniž by svůj postoj k propozici „myslel“ upřímně. Z uvedené charakteristiky dále vyplývá, že tento typ optativního postoje není obligátně realizován spolu s postojem emocionálním.

Předběžně lze uvažovat o následujících hodnotách:

1. Pozdrav — např.: *Šťastnou cestu!*, *Dobrou noc!*, *Měj se fajn!*, *Šťastně se vrať!*
2. Blahopřání — např.: *Veselé velikonoce!* *Všechno nejlepší v novém roce!*
3. Přípitek — např.: *Na zdraví!*

Provedená charakteristika snad ukazuje, že je možno rozlišovat dva typy optativního postoje: základní typ optativního postoje, který je zároveň více nebo méně spojen s realizací postoje emocionálního, a optativní postoj reprezentující společenský ilokuční akt. Přitom je třeba podotknout, že obligátní spojení komunikativně intencionálního postoje s jiným typem postoje není specifikum optativnosti, neboť i v rámci konstatační postojové hodnoty se vždy zároveň vyjadřuje některá z hodnot postoje jistotně modalitního.

Sémantické pole emocionálního optativního postoje není ovšem vyčerpáno čtyřmi hodnotami; další analýza češtiny a ostatních slovanských jazyků může stanovit hodnoty další. Detailnější analýza optativního postoje neemocionálního by už přesahovala rámeček této práce.